

Dansk og Tysk i Slesvig

Af Vibeke Winge

Gennem vores barndoms skolebøger har vi fået indprentet, at Slesvig altid har været dansk land, hvor man tænkte og talte dansk, mens Holsten var tysk land med tysk sprog. Derfor var det også mod naturens orden, at de skulle sluttet sammen. Vores viden fik vi bekræftet i den nationale sangskat, ikke mindst sangene, der opstod i forbindelse med krigene 1848-50 og 1864 (f.eks. *Slumrer sødt i Slesvigs Jord* og *Brat af Slaget Rammet*).

Med nationalfølelsens opståen, der gjorde modersmålet til en del af den nationale identitet, blev det svært at få et nogenlunde objektivt billede af sprogforholdene i Hertugdømmerne, især fra tiden mellem 1864 og 1920.

Det meste af forskningslitteraturen paralleliserer i for høj grad den politiske og kulturelle kamp om Slesvig, hvilket uden tvivl hænger sammen med, at det nationale budskab har sløret overblikket hos forfatterne til de ældre sproglige undersøgelser. Slesvig ses som et permanent gidsel i en holstensk-tysk ekspansionspolitik, og således bliver også overgangen til tysk i de oprindeligt dansk-sprogede områder af Mellemslesvig set som resultat af en tvangsgermanisering. Oplysninger om antallet af dansk- hhv. tysktalende, der angives at bygge på rundspørger, er ofte meget tvivlsomme, dels fordi interviewene ikke er opbygget efter klare lingvistiske principper, og dels fordi den spørgende har lagt egne sym- og antipatier ind i formuleringen af spørgsmålene og nok endnu mere i svarene. Der findes endog forfalskede tal, som det er påvist af nyere forskning. Det drejer sig om et skrift med titlen *Om Sprog og Folke-Ejendommelighed i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland* af forfatteren til *Det danske Sprogs Historie i Sønderjylland* (1857-58), historikeren C. F. Allen. Ved sammenligning af Allens optegnelser og den trykte version ses, at Allen har lavet ændringer f.eks. ved at indsætte sønderjyske dialektord, som han har fundet andetsteds. Andre steder klassificerer han folk som sønderjysk-talende, der reelt har sønderjysk som 2. sprog, hvilket fremgår af plattyske interferenser hos disse. Først

den moderne sprogkontakt-forskning har for alvor tydeliggjort, i hvor høj grad sproget i området er instrumentaliseret i den politiske kamp, og hvordan en sprogkontakt er blevet omdannet til en sprogkonflikt. I dag kan man godt indrømme, at sprogskifte kan have andre motiver end forræderi mod egen nation.

For at dokumentere oprindeligt dansk hhv. tysk tilhørsforhold behandler forskningslitteraturen emner som sted- og marknavne, folkeminder, folkesagn og kulturhistoriske emner som byggeskikke og madskikke etc. I de sidste tiår har man endvidere fokuseret på det kontaktlingvistiske aspekt og undersøgt flersprogethed i regionen under inddragelse af frisisk og sønderjysk, ofte også i sammenhæng med minoritetspolitik.

Sprogforholdene i Hertugdømmerne har indtil 1990erne optaget forskningen langt mere end mødet mellem tysk og dansk i selve kongeriget.

Jeg vil her søge at give et kortfattet overblik over forholdene på basis af resultater fra den mindre politiske forskningslitteratur.

Slesvig deles i Nordslesvig (en politisk belastet betegnelse for området fra Kongeåen til Flensborg, der her bruges rent sproggeografisk), Mellemslesvig (fra Flensborg til Slien-Dannevirke) og Sydslesvig (fra Slien-Dannevirke til Ejderen).

Der opereres med begreberne plattysk og højtysk, som dækker over to forskellige tyske sprog. Plattysk er mere beslægtet med engelsk, hollandsk og skandinavisk end med højtysk. Kronologisk hører det til 1200-1600. Som hanseaternes administrationssprog er det i sin skriftlige form Nordens ›Lingua Franca‹, men i løbet af 1500-tallet fortrænges det af det sydfra kommende højtyske skriftsprog. Geografisk hører plattysk til i hele det nordtyske lavland til en linie fra Köln over Hannover og Berlin til det nu polske Poznan.

Vi begynder for mere end 1000 år siden.

Som sagt indledningsvis har det været et ømtåleligt spørgsmål, hvem der er områdets ›oprindelige‹ beboere, danerne eller sakserne. Grænsen mellem sakser og daner, både stammegrænse og sprog-

Fig. 1. Slesvig-Holsten med grænserne hhv. fra 1811-1864, fra 1864-1920 og fra 1920. Gengivet efter Karl Hyldgaard-Jensen: *Das Deutsche und das Dänische in Schleswig. I: Kopenhagener Beiträge zur germanistischen Linguistik 17*, København 1981, s. 136.

grænse, kan fastlægges ret sikkert på grundlag af arkæologiske fund, beretninger i krøniker fra samtiden og ved hjælp af stednavne.

Ejderen var efter de arkæologiske fund den æld-

ste stammegrænse, og, efter hvad man kan slutte ud fra krønikerne, også en flydende sprogrænse mellem dansk og tysk. Helt mod vest boede friserne, mod sydøst venderne. En territorialgrænse

Fig. 2. Oversigt over grænseområder med angivelse af sprogrænsens omtrentlige forløb i begyndelsen af vikingetiden. Gengivet efter Anders Bjerrum: Vort Sprogs gamle Sydgrænse, i: *Sønderjydske Aarbøger*, 1944, bd. I, s. 16.

nævnes første gang i en fransk krønike, der omtaler kong Godfreds bygning af Danevirke 808. 826 landede Ansgar i Hedeby (Haithabu), nordens centrum for international handel i 800- og 900-tallet. Hedeby's historie er kort. Den blev ødelagt ca. 1050, og da var handelen allerede flyttet østpå i Østersøen, hvor det nye centrum var hanseaternes Lübeck.

Af en latinsk kilde fra 1100-tallet fremgår det, at området mellem Slien og Ejderen var ufremkommeligt på grund af skove og sumpe, og om vinteren var det delvis oversvømmet. Af *Kong Valdemars jordebog* fra 1231 fremgår det imidlertid, at landet nu er blevet beboet: Kongen har mellem Sli og Ejder 42 »hove«, en tysk betegnelse for et stykke jord, der modsvarer dansk »bol«, hvilket tyder på tysksproget bosættelse. Der er dog ikke mange kilder, så de mest klare vidnesbyrd til afgørelse af, om jorddyrkning og skovrydning skete nord- eller syd- fra, er stednavne og marknavne.

På basis af Anders Bjerrums studier i sted- og marknavne kan sprogrænsen fastlægges, også før 1231. Stednavnene er af samme type som nord for Kongeåen. Marknavnene er en god kilde, da de er spontane dannelser, hvis bestanddele udsiger noget om bøndernes sprog, dengang de blev dannet.

En analyse af marknavnene peger på en grænse mellem dansk og tysk, der omtrent følger Sli-Dannevirke-Husum linien. Nord for denne er der ingen tyske navne, syd for er der på få undtagelser nær ingen danske. Stednavnene dokumenterer således en ubrudt dansk bosættelse af hele den jyske halvø indtil Sli-Dannevirke-Husum linien.

Den formelle udskillelse af Slesvig fra kongeriget skete i 1100-tallet, da kongen havde brug for en stærk lokal autoritet til hjælp til forsvaret af sydgrænsen mod venderne. Da venderne ikke mere var en reel fare, ville kongen indlemme lenet igen. Syd for Ejderen regerede på det tidspunkt de magtfulde Schauenburgere. Da kongen kom i penge nød, pantsatte han dele af Sydslesvig til dem, og dermed fik disse pengestærke holstenerne adgang til området mellem Slien og Ejderen.

Dermed blev Sydslesvig beboet af tysksprogede allerede i 1200-tallet. Den seje kamp i 1300- og 1400-tallet mellem den danske konge, der ville indlemme Slesvig igen, og holstenerne, som ville skabe et forbund mellem Slesvig og Holsten, endte som bekendt med, at grev Adolf af Holsten 1440 fik Slesvig som hertugdømme og arvelen. 1460 fik den danske konge tilbudt at blive hertug af Slesvig på

den betingelse, at han overholdt Ribe-brevets ordlyd, at Slesvig og Holsten skulle blive evigt udelt sammen.

Grundlæggelsen af hanseimperiet førte til grundlæggelse af nye byer og vækst i de eksisterende langs Østersøen. Også i Østslesvig ekspanderede byerne. Købmænd og håndværkere, der kom syd-fra, søgte nye »udfordringer«. I 1200-tallet fik byerne deres stadsretter (på latin). Disse blev oversat til dansk hhv. plattysk, da man fra da af gik over til at bruge folkesprog i forvaltningen, og dette er et vigtigt punkt, når man skal vurdere de to sprogs status igennem historien.

Stadsretterne var først på latin, men derefter var spørgsmålet: plattysk eller dansk? Vi har ikke alle stadier af de enkelte bevaret, men følgende viser tendensen:

Slesvig stadsret (før 1241) indeholder danske ord i den ellers latinske tekst. Stadsretten fra Tønder 1243 (latin) er en kopi af Lübecks stadsret, og der er ingen spor af dansk.

Haderslev (1284) og Flensborgs (1292) stadsretter er på dansk, men tydeligvis oversat efter et latinsk forlæg.

Åbenrå (1335) er dansk, men en kopi af Flensborgs, dvs. oprindelig på latin.

Som retssprog blev latin afløst af dansk i hele kongeriget. Men det tyske befolkningselement gjorde oversættelser nødvendige. Jyske Lov findes oversat til plattysk i 1300-tallet, hvorfra det eneste bevarede håndskrift stammer. Trykte udgaver af Jyske Lov på plattysk kendes fra 1486 til op i 1700-tallet.

Efter 1440, da hertug Adolf af Holsten fik begge hertugdømmer, blev plattysk sejrherre i kampen latin contra dansk eller plattysk som forvaltningssprog.

Kancelliet i Slesvig skiftede først omkring 1400 fra latin direkte til plattysk. At man her holdt så længe fast ved latin skyldtes nok, at Slesvig var bispesæde og derfor kunne stille latinkyndige folk. Slesvig har haft dansk befolkning, viser gadenavne i byen og marknavne i omegnen. Fra 1480 dukker nye originale og ikke oversatte tyske gadenavne op.

Også forvaltningen i Tønder går direkte fra latin til plattysk uden omvejen over dansk. Den ældste bevarede oversættelse af stadsretten stammer ganske vist først fra 1500-tallet, men der er eksempler

på plattysk i forvaltningsdokumenter fra ca. 1400. Ligesom det er tilfældet i Slesvig, viser andre kilder, at der har været en dansksproget befolkning. I Flensborg var der flere danske dokumenter udover stadsretten. 1431 blev stadsretten oversat til plattysk, og siden den tid skrev kancelliet plattysk.

Stadsretterne i Åbenrå og Haderslev blev oversat til plattysk 1435 hhv. 1440. Selv om der har eksisteret gamle danske oversættelser, erstattedes disse altså af plattyske i det følgende århundrede.

Kirkesproget var før Reformationen latin, men præsternes omgangssprog med menighederne i det daglige har været reguleret efter, hvor og på hvilket sprog præsten havde fået sin latinske lærdom, på tysk i Slesvig by eller på dansk i f.eks. Ribe.

Forvaltningen inden for territorialgrænserne og de kirkelige grænser var således faktorer, der påvirkede sprogforholdene gennem århundrederne.

Ved oversættelserne af stadsretterne og overgangen til brug af plattysk forvaltningssprog ses i 1300-tallet første gang »fortyskede« former af bynavnene i Slesvig. Disse navne har for danske stadigvæk en meget negativ klang, idet man forbinder dem med den prøjsiske tid 1864-1920. Men de findes allerede i 1300-tallet og er ikke et resultat af hårdhændet prøjsisk sprogpolitik, der dog har meget andet på samvittigheden.

Tønder hedder her: Tondern el. Tundern, Sønderborg Sonderborg el. Sunderborg, Åbenrå Openro, Apenrå el. Apenrade (influeret af tyske stednavne på -rade), Haderslev hedder Hadersleven.

Omkring 1500 fordeler sprogene i Slesvig sig således som følger:

Adel og byernes borgerlige overklasse taler plattysk. Et funktionelt betinget sprogskifte til plattysk er sket i kancellierne. Plattysk er samtidig handels- og omgangssprog for hansekøbmændene. Med dette sprog kunne de kommunikere i hele deres imperium i Østersøen. Det er blevet regionens prestigesprog, og prestige er en vigtig faktor ved sprogskifte.

De lavere lag i byerne og landbefolkningen taler mod nord i Sønderjylland (Nordslesvig) og Melleslesvig dansk dialekt, dvs. sønderjysk og plattysk. Om sproget i Flensborg findes et vidnesbyrd fra 1531. Humanisten Christiern Pedersen, bl.a. kendt for sin Saxo-udgave, siger: »der taler man danske og tyske tilhobe«.

Tidligere end i det egentlige kongerige blev Reformationen indført af hertug Christian (III) i de dele af Slesvig, han herskede over. Først 1536 kunne han som konge reformere hele kongeriget. En dansk kirkeordinans blev udarbejdet for kongeriget af Luthers nære ven, Johannes Bugenhagen. 1538 gik også Hertugdømmerne officielt over til Luthers lære, og Bugenhagen udarbejdede en kirkeordinans til dem, denne gang på plattysk.

Med Reformationen skulle modersmålet være gudstjenestens sprog. Hvad skulle man så gøre i et flersproget område? Det blev i høj grad en afgørelse, den enkelte præst måtte tage, og denne afgørelse var ofte igen afhængig af, om han var uddannet på dansk eller tysk, ligesom dette havde bestemt præstens omgangssprog med menigheden i katolsk tid. I denne overgangstid kan der således paradoksalt nok sine steder være dansk kirkesprog i det overvejende tyske Sydslesvig og tysk i det overvejende danske Sønderjylland / Nordslesvig. I byerne var der almindeligvis en førstepræst, der prædikede tysk, og en andenpræst, der prædikede dansk. Forståelsesproblemer var til at overvinde. Man kendte, i hvert fald passivt, begge sprog fra den daglige kommunikation og fra handelen.

I 1500-tallet kommer der et nyt sprog, Luthers højtysk, som vinder prestige over for de gamle lokale sprog, plattysk og dansk. I hele det nordtyske område fortrængte højtysk i løbet af 1500- og 1600-tallet plattysk fra alle domæner. I Slesvig skete skiftet inden for ca. 100 år, men kilderne er ret sparsomme.

Overgang til højtysk som skriftsprog i ret og administration skete som følger: Flensborg 1567-1626, Slesvig ca. 1600, Haderslev 1605-53, Tønder 1613. Talesproget var fortsat plattysk, og Jyske Lov blev fortsat oversat til plattysk. Årsagen hertil var mundtlighed i retsudøvelsen. Højtysk kirkesprog høres fra 1623 i Sønderborg, 1636 i Haderslev, 1650-70 i Flensborg, 1652 i Tønder, 1672 i Åbenrå, altså lidt senere end højtysk retssprog.

Kirkesprog er heller ikke nødvendigvis identisk med talesproget, og nogle steder, f.eks. i Tønder, er det overleveret, at menigheden var utilfreds med det nye kirkesprog, og forlangte »niedersechsisch« (plattysk). Som kirkesprog bliver højtysk først indført ved Hertugdømmernes fyrstehoffer. Fra 1600-tallet er det overleveret, at en plattysk-talende

præst fik pålagt at holde gudstjeneste på højtysk. I sine erindringer skildrer han sine kvaler med at gennemføre gudstjenesten på det nye sprog med sin gamle plattyske bibel foran sig.

I 1600-tallet og begyndelsen af 1700-tallet sker der trods den voksende politiske uro om Slesvigs tilhørsforhold ingen ændring i sprogforholdene. Området var med højtysks fremtrængen og rigsdansk i kirken blevet firesproget, og de fire sprog fordeltes som følger:

I Sønderjylland / Nordslesvig er det plattyske administrationssprog erstattet af højtysk, kirkesproget er rigsdansk eller højtysk, landbefolkningens sprog sønderjysk, i byerne tales sønderjysk eller plattysk, en lille overklasse, inklusive fyrsterne, er gået over til højtysk.

I Mellem- og Sydslesvig er administrationsprog og kirkesprog blevet højtysk, talesproget på landet er mest plattysk, nogle steder også sønderjysk, ligeledes i byerne, også her foretrækker en lille overklasse højtysk.

Plattysk har mistet sin prestige, og rangerer nu på dialektniveau ved siden af sønderjysk. M.h.t. kirkesprog har der udviklet sig en dansk-tysk grænse næsten identisk med den nuværende statsgrænse.

Men der går politik i flersprogetheden.

I 2. halvdel af 1700-tallet havde der udviklet sig en national identitet båret frem af de intellektuelle i København, som kritiserede den overvejende tyske overklasse, og det førte til stridigheder og fejder som »Tyskerfejden« 1789. I 1813 gik Danmark fallit. Norge gik tabt i 1814, og den tidligere blomstrende Helstat var ved at falde fra hinanden. For den slesvig-holstenske befolkning var det mere attraktivt at rette blikket mod syd, og ikke mindst studenterne fra Kiels universitet lagde ikke skjul på deres sympatier for den større nabo i syd. Danmark følte sig trængt og greb til modforholdsregler. Allerede efter Struensees fald 1772 havde man i kongeriget afskaffet brug af tysk i forvaltningen. Kun i sager vedrørende Hertugdømmerne kunne det stadig bruges. Men i de følgende årtier førtes en pro-dansk sprogpolitik som led i bestræbelserne på at integrere Slesvig. Det blev bestemt, at alle embedsmænd i Hertugdømmerne skulle beherske dansk. 1807 skulle alle forordninger, reskripter og patenter vedrørende Hertugdømmerne udfærdiges både på tysk og på dansk. 1810 udstedte Frederik VI et re-

skript, hvorefter dansk skulle erstatte tysk ved gudstjeneste, skoleundervisning og rettergang, der »hvor dansk er Almeenmands Sprog« (lidt vagt) og »så snart som muligt« (også vagt). Det er defensivt. Man vil ikke lade dansk ekspandere, men man vil holde skansen i det blandede område i Mellem-slesvig og forhindre, at tysk vinder yderligere terræn. Men der var folk omkring kongen, der gerne så det som en begyndelse til også at kræve dansksproget administration af Holsten. Også på anden måde søgte man at styrke dansk sprog og kultur. Der blev oprettet et professorat i dansk kultur og sprog ved Kiels Universitet 1811. Selv om prominente folk som Jens Baggesen og Johan Ludvig Heiberg sad på denne post, kunne det ikke fordanske Holsten.

Reskripterne blev kun lanceret forsigtigt og på dette tidspunkt ikke håndhævet for alvor, men nogle årtier senere troede man, lejligheden var kommet:

De nationale og politiske spændinger var vokset og udløste krigen mellem kongeriget og Hertugdømmerne 1848-50. 1840 havde Christian VIII udsendt et reskript, hvorefter rets- og forvaltningsprog skulle være dansk, der hvor kirke- og skoleprog var det. Det blev håndhævet lemfældigt. Men i den danske sejrusrus 1850 ville man markere sejren ved at gøre noget radikalt ved sprogpolitikken. Nu skulle reskripterne ikke ligge og samle støv i skuffen. Der var imidlertid sket noget i mellemtiden. Jacob Grimm havde i sin *Geschichte der deutschen Sprache* 1848 hævdet, at hele Jylland havde været tysksproget, i hvert fald til ca. 400, og derfor havde Tyskland en ret til at få Jylland. Samtidig havde C. F. Allen i det skrift, jeg omtale i indledningen, (på ikke ganske hæderlig vis) ønsket at dokumentere, hvor stærkt dansk stod langt ned i Slesvig. Emnet var altså yderst betændt.

Men fra dansk side kom der alligevel i 1851 en række nye vidtgående reskripter, et yderst uklogt skridt i denne situation. Kravet var nu: fordansking af hele det blandede område. I alle skoler i Mellem-slesvig skulle dansk være undervisningssprog. Tysk skulle være et fag, ikke et redskab. Kirkesproget kunne være både dansk og tysk, men skulle være det, de implicerede lokale folk ønskede. Mange steder blev det til tysk hveranden uge og dansk hveranden uge. Kirkens myndigheder blev forpligtede til at skaffe undervisningsmateriale til

dansk og dansksprogede lærere og fik stillet tilskud i udsigt.

En ultranational sprog- og folkemindevidenskab blomstrede i disse år. I Mellem-slesvig gennemførtes rundspørge om folks sprogbrug. De var, set fra et moderne lingvistisk synspunkt, på ingen måde pålidelige, men giver dog et vist indtryk af forholdene:

Sønderjysk havde ikke prestige. Det havde ikke noget skriftsprog og var upraktisk for kommunikation udadtil, ikke mindst for handelen, hvor tysk var nødvendigt. Tysk havde prestige som skole-, handels- og kirkesprog. Jo bedre skoleuddannelse, jo større rolle spillede tysk. En videre karriere gik typisk over studier ved tyske universiteter. Prestige motiverede sprogskifte.

Reskripterne blev udsendt til det sprogligt blandede område i foråret 1851. Deres ordlyd skulle formidles gennem præsterne. Det tysksprogede flertal i Mellem-slesvig protesterede, men uden resultat. Følgen var boykot af gudstjenesten på dansk. Lærere og præster blev skydeskive for den utilfredse befolkning, og utilfredsheden fremmede de tysksindede slesvig-holsteners sag. I årene op til krigen i 1864 forblev stemningen yderst anspændt, og sprogpolitik var et ømtåleligt emne. Men da Danmark måtte afstå Hertugdømmerne efter nederlaget i 1864, blev en videre diskussion om sprogreskripterne overflødig.

Nu var rollerne byttet om. Nu kunne prøjserne begynde en fortyskning. I første omgang nøjedes de dog med at genindføre tysk undervisningssprog i Mellem-slesvig. Men efter sejren i 1870 blev sprogpolitikken mere aggressiv. 1871 blev der indført seks ugentlige tysktimer, og 1888 blev tysk obligatorisk undervisningssprog i alle fag undtagen religion i alle kejserrigets flersprogede grænseområder. Den dansksprogede befolkning var krænket. De havde jo længe levet med to sprog og havde gerne frivilligt sendt deres børn i tysk skole på grund af de bedre karrieremuligheder. De havde ikke nødvendigvis noget mod tysk, men mod tvangen, og det styrkede sammenholdet i oppositionen mod Prøjsen. Den nationale sprog- og folkemindevidenskab havde igen gode tider. Men tyskerne fortsatte på deres side med at bygge videre på Grimms tanker om, at Jylland egentlig var tysk. Andre forskere

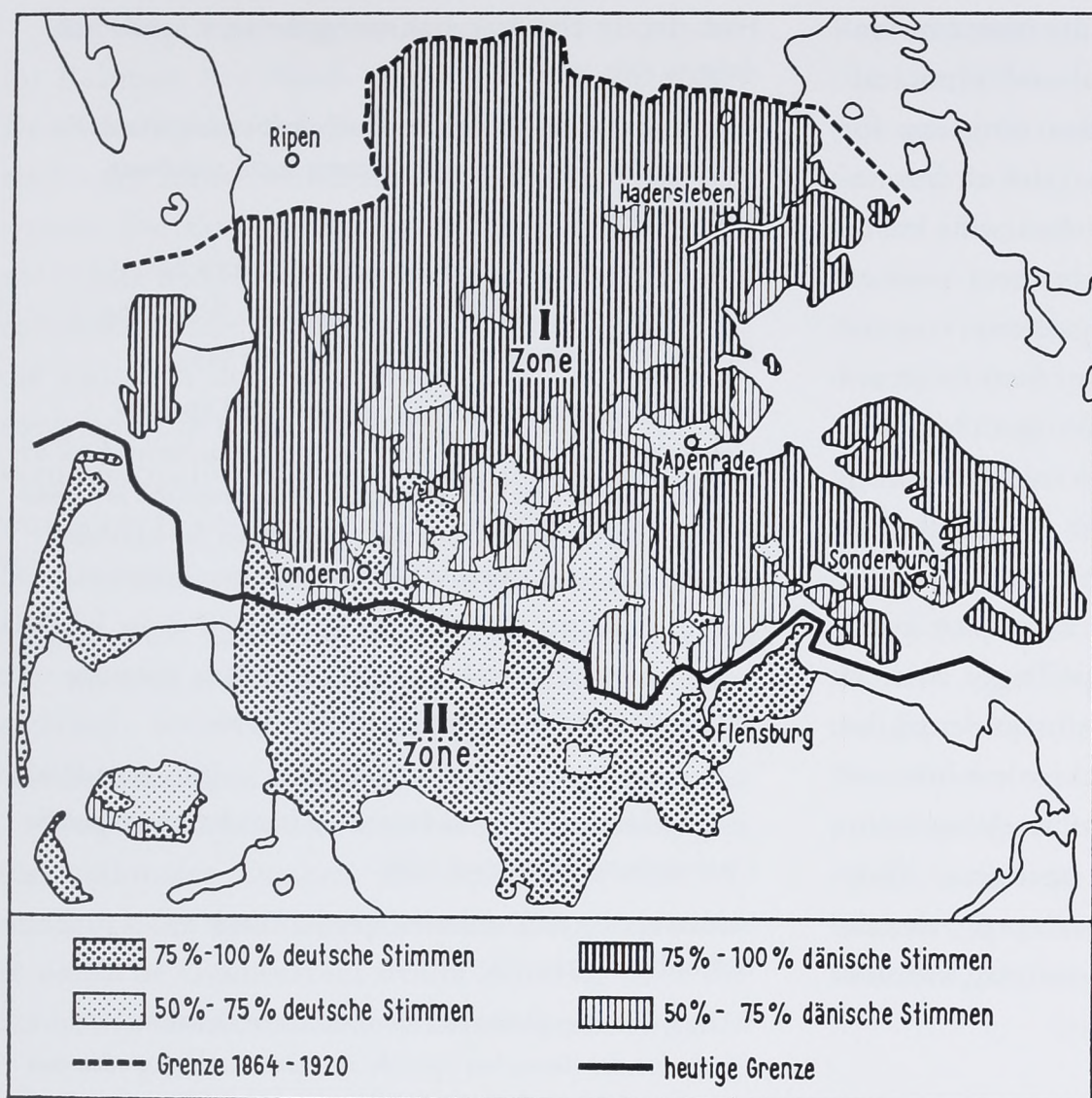

Fig. 3. Kort over fordelingen af danske og tyske stemmer ved afstemningen i 1920 samt grænserne hhv. fra 1864-1920 og fra 1920. Gengivet efter A. Scharff: *Schleswig-Holsteinische Geschichte*, Würzburg 1984, s. 78.

mente endog, at også øerne hørte til gammelt tysk kulturområde.

Den talmæssige fordeling af dansk- hhv. tysktalende i denne periode er dokumenteret i en række undersøgelser, men de lider af de samme mangler som de tidligere omtalte fra 1800-tallet. De er partiske, og kriterierne for spørgsmålene er uklare.

Efter Tysklands nederlag i 1. Verdenskrig skulle en del af området gives tilbage til Danmark. Der gennemførtes afstemninger i Sønderjylland / Nordslesvig og Mellemslesvig med henblik på at fastlægge en ny grænse. Krydset skulle ikke sættes efter sprog, men efter sindelag. Den nuværende grænse er en sindelagsgrænse, men den følger faktisk i det store og hele den sprogrænse, som var opstået gennem en lang udvikling, der i dansk terminologi havde »fortysket« store dele af Slesvig, længe før prøjserne kom i 1864.

Sammenfatning

Sprogrænsen faldt oprindeligt sammen med den naturgeografisk betingede stammegrænse. Den ældste grænsedragning kan ske på basis af mark-

navne. Sprogskiftet i området mellem denne og nutidens statsgrænse var oprindeligt ikke en følge af erobring eller politisk styret fortyskning, men en følge af en kontinuerlig økonomisk og kulturel udvikling, som først blev politisk styret fra 1800-tallet.

Som følge af en indvandring fra syd, der skal ses i sammenhæng med en nord- og østmigration fra de tyske områder og hanseaternes interesseområder, blev den gamle sprogrænse udvisket. Indvandringen koncentrerede sig om byerne mod øst, og den geografisk betingede sprogrænse blev en social betinget sprogrænse, der gik mellem den gamle by- og landbefolkning og det nye økonomisk stærkere befolkningslag. Dette lags sprog, i første omgang plattysk, senere højtysk, blev prestigesprog. At lære dette sprog blev attraktivt for den gamle befolkning, fordi det fremmede handel og kommunikation og betød mulighed for social opstigning for den enkelte, idet det muliggjorde studier og evt. en karriere i det mere attraktive Tyskland.

Udviklingen forløb oprindeligt uden politisk styring, men reguleret af socio-økonomiske fakto-

rer. Forståelsesvanskeligheder skulle blot overvindes. Sådan kunne man tænke indtil midt i 1700-tallet. Men netop da skabtes forudsætningerne for national tænkning, sproget blev en del af den nationale identitet. Den svækkede Helstat ville krone sin sejr over de troløse slesvig-holstenere med en fordanskning af regionen. Sprogreskripterne til styrkelse af dansk gjorde imidlertid kun stemningen endnu mere anspændt. Efter krigen 1864 gjorde prøjserne samme fejl med deres rigorøse sprogpolitik. Indtil genforeningen 1920 var sproget et instrument i kampen mellem de to folk.

I dag har begge folks mindretal (20.000 tyske mod nord, 50.000 danske i syd) på begge sider af grænsen deres rettigheder. Tilhørsforholdet til det ene eller det andet mindretal er ikke mere bestemt af nationalitet eller sprog, men af sindelag. Mindretallene udgør ikke isolerede sprogøer. Tysksindede kan have dansk som første sprog, dansksindede kan have tysk. Sprog og sindelag kan følges, men gør det ikke nødvendigvis.

Supplerende litteratur

Adriansen, Inge: *Fædrelandet, folkeminderne og modersmålet*. (Skrifter fra Museumsrådet for Sønderjyllands amt). Sønderborg 1990.

Bjerrum, Anders: Vort Sprogs gamle Sydgrænse. I: *Sønderjyske Årbøger* 1944, 1-20.

Bock, Karl Nielsen: *Mittelniederdeutsch und heutiges Plattdeutsch im ehemaligen dänischen Herzogtum Schleswig. Studien zur Beleuchtung des Sprachwechsels in Angeln und Mittelschleswig*. (Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-Filologiske Meddelelser 31, 1). København 1948.

Bracker, Jochen: Die dänische Sprachpolitik 1850-1864 und die Bevölkerung Mittelschleswigs. I: *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte* 97, 1972, 127-225 og 98, 1973, 87-213.

Dyhr, Mogens: Der deutsch-dänische Sprachkontakt in Schleswig im 19. Jahrhundert. I: Cherubim, D./ Grosse, S./ Mattheier, K. J.: *Sprache und bürgerliche Nation* 1998, 101-123.

Fink, Troels: Den kirkelige sproggrænse. I: *Sønderjyske Årbøger* 1964, 275-285.

Gregersen, Hans Valdemar: *Plattysk i Sønderjylland. En undersøgelse af fortyskningens historie indtil 1600-årene*. Odense 1974.

Laur, Wolfgang: Die Verdeutschung dänischer Ortsnamen im ehemaligen Herzogtum Schleswig. I: *Beiträge zur Namenforschung* 11, 1960, 101-143.

Menke, Hubertus: Ich bin ein Däne und spreche Deutsch. Zur Sprachgeschichte und Sprachenpolitik im deutsch-dänischen Grenzraum. I: *Sprachenpolitik in Grenzregionen. Veröffentlichungen der Kommission für Saarländische Landesgeschichte und Volksforschung* 29, 1996, 137-161.

Rohweder, Jürgen: *Sprache und Nationalität. Nordschleswig und die Anfänge der dänischen Sprachpolitik in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*. Glückstadt 1976.

Selk, Paul: *Die sprachlichen Verhältnisse im deutsch-dänischen Sprachgebiet südlich der Grenze. Eine statistisch-geographische Untersuchung*. Hamburg 1986.

Skautrup, Peter: *Det danske Sprogs Historie* 1-5. København 1944-70.

Winge, Vibeke: *Deutsche Dänen-dänische Deutsche. Geschichte der deutschen Sprache in Dänemark 1300-1800 mit einem Ausblick auf das 19. Jahrhundert*. Heidelberg 1992.

Winge, Vibeke: Geschichte der deutsch-skandinavischen Sprachgrenze. I: Besch, W./Betten, A./Reichmann, O./Sonderegger, S.: *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. Bd.3. (under udgivelse)

Resümee

Die deutsch- dänische Sprachgrenze war zunächst mit der durch naturgeographische Verhältnisse bedingten Stammesgrenze identisch.

Der Sprachenwechsel in dem Gebiet zwischen der ältesten durch Flurnamen belegte Grenze und der heutigen Staatsgrenze ist nicht die Folge einer kriegerischen Eroberung, auch nicht eines politisch gesteuerten Germanisierungsprozesses, wie man von dänischer Seite gerne hat behaupten wollen, sondern die Folge einer wirtschaftlichen und kulturellen Entwicklung, die erst seit dem 19. Jahrhundert auch politisch gesteuert wurde.

Als Folge einer Einwanderung vom Süden her im Rahmen der Nord- und Ostkolonisation der Deutschen und der Expansion des Geltungsreichs der Hanse wurde die alte Sprachgrenze verwischt. Die Einwanderung konzentrierte sich auf die Städte im Osten, und die geographisch bedingte Sprachgrenze wurde zu einer sozial bedingten, die zwischen der alten Stadt- und Landbevölkerung und der neuen wirtschaftlich starken Bevölkerungsschicht verlief. Die Sprache dieser Schicht wurde zur Prestigesprache, deren Erlernung für die Stammbevölkerung attraktiv war, da sie damit Handel und Wirtschaft erleichterte und den eigenen sozialen Aufstieg förderte. Verständnisschwierigkeiten waren in der mehrsprachigen Gesellschaft minimal.

Das 19. Jahrhundert schuf die Voraussetzungen für nationales Denken, die Sprache wurde ein Ausdruck der nationalen Identität. Der geschwächte dänische Gesamtstaat wollte den Sieg über die Schleswig-Holsteiner mit einer Danisierung der

Region krönen. Die Sprachreskripte zur Stärkung des Dänischen machte die Stimmung noch angespannter. Nach dem Krieg 1864 machten die Preußen mit ihrer rigorosen Sprachpolitik den gleichen Fehler. Bis zur Rückgabe Nordschleswigs an Dänemark 1920 war die Sprache ein Mittel in den heftigen Auseinandersetzungen zwischen den beiden Bevölkerungsgruppen.

Heute liegt die Grenze fest. Nördlich und südlich davon leben deutsche bzw. dänische Bevölkerungsgruppen, denen Minderheitenrechte zugesichert sind. Die Zugehörigkeit zu einer Minderheit ist seit 1920 nicht durch Nationalität oder Sprache, sondern in Übereinstimmung mit dem Gesinnungsprinzip durch Selbsteinschätzung bedingt. Die Minderheiten bilden somit keine klar abgegrenzten Sprachinseln. Deutschgesinnte können Dänisch als erste Sprache haben, Dänischgesinnte Deutsch. Sprache und Gesinnung können übereinstimmen, müssen es aber nicht.